

Krzysztof Bielowny

Parafia katolicka w Mrągowie od XV do 1. połowy XX wieku

Studia Elbląskie 7, 53-67

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PARAFIA KATOLICKA W MRĄGOWIE OD XV DO 1. POŁOWY XX WIEKU

Najstarsze wzmianki o powstaniu pierwszej świątyni katolickiej w okolicach Mrągowa pochodzą z pierwszej połowy XIV w. Bogumił Drobnicki, pierwszy kronikarz Mrągowa, zanotował w swojej kronice: „W pierwszej połowie XIV wieku przybyło do małej osady Nikutowo kilkunastu braci zakonnych z Polski i Czech. Po dłuższym odpoczynku większość udała się na Półwysep Sambijski, a czterech lub pięciu pozostało w Nikutowie. Po kilku latach zintegrowania się z mieszkańcami, i najprawdopodobniej po nawróceniu tych ludzi na chrześcijan, zbudowali z kamienia i drewna klasztor”¹. Ryszard Bitowt pisze, że na tym informacja się kończy. Najprawdopodobniej pierwszy kościół znajdował się między obecnym Osiedlem Słonecznym, torem kolejowym prowadzącym do Mikołajek a drogą do Piecek. Jak długo istniała świątynia klasztorna i kiedy została zburzona — nie wiemy.

Wojskowe mapy niemieckie z XVII i XVIII w. uwidaczniały znak rumowiska kościelnego. Druga informacja, która wskazuje inną lokalizację świątyni, donosi, że najprawdopodobniej kościół katolicki mieścił się przy ul. Małej Grunwaldzkiej i Górnej Grunwaldzkiej — tak nazywają te ulice mieszkańcy Mrągowa. Było to miejsce pierwszej osady, starszej od Mrągowa. Badania archeologiczne prowadzone od 1938 r. w Mrągowie przez archeologów z Królewca pod kierunkiem prof. Zygryda Wolfa z Berlina, potwierdzają, że pierwsza świątynia katolicka w Mrągowie nie była ulokowana w miejscu, gdzie obecnie znajduje się świątynia ewangelicka, ale przy zbiegu ulicy Moniuszki i uliczek równoległych do obecnego targowiska².

Wielki mistrz Konrad von Jungingen w prokuratorii szestneńskiej lokował Mrągowo. Miało to miejsce między 1393 a 1407 rokiem. Mimo tak pięknej nazwy nie rozwijało się tak dynamicznie jak inne miasta na Mazurach³. Miasto otrzymało od wielkiego mistrza 160 włók, wśród nich było 80 wolnych: 6 dla kościoła, 10 otrzymał sołtys i 64 miasto. Mieszkańcy Mrągowa skarżyli się, że nie są w stanie opłacić czynszu od 80 włók i odwołali się do wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausena, aby obniżył im część czynszu. Wielki mistrz przychylił się do prośby mieszkańców, zmniejszył liczbę włók z 80 na 32. Kolejny raz odnowiono

¹ Cyt. za R. B i t o w t, *Nekropolie Mrągowa*, w: „Mrągowskie Studia Humanistyczne”, 1999 t. I, s. 103.

² Tamże, s. 104.

³ Pierwotnie miasto nazywano Segensburg — błogosławiony gród.

przywilej lokacyjny miasta 20 lutego 1444 r. Pierwsza parafia katolicka powstała najprawdopodobniej za czasów biskupa Hermana z Pragi (1338–1350). Pierwszym proboszczem, którego znamy był Jan Jacobi w roku 1448, a jego następcą w roku następnym był ks. Stanisław. Kościół parafialny do czasów reformacji (1525 r.) należał do archidiecezji (dekanatu) w Biskupcu, diecezji warmińskiej⁴. W czasie reformacji świątynia wraz z całym wyposażeniem przeszła w ręce protestantów.

Parafia katolicka w Mrągowie powstała najprawdopodobniej wcześniej niż lokacja miasta. Zapiski kronikarskie Bogumiła Drobnickiego zdają się potwierdzać tezę, że często, nim założono miasto, najpierw chrystianizowano ludność tubylczą. Pierwszymi osadnikami byli bracia i ojcowie zakonni, a dopiero po nich przybywali rycerze zakonni, którzy zagospodarowywali zastany teren, budując obronne zamki i tworząc całą infrastrukturę potrzebną do prowadzenia działalności zakonnej.

I. REFORMACJA — ROK 1525

Wystąpienie Marcina Lutra w Wittenberdze w roku 1517 spotkało się z dużym poparciem mieszkańców Niemiec. Nowe prądy reformatorskie dotarły także do diecezji warmińskiej. Szczyt reformacja osiągnęła w latach 1523–1525. W roku 1525 nastąpiła sekularyzacja Zakonu Krzyżackiego w Prusach. W Krakowie 8 kwietnia 1525 r. został podpisany traktat między Polską a Zakonem Krzyżackim, zaś dwa dni później, to jest 10 kwietnia 1525 r., na rynku krakowskim Albrecht Hohenzollern złożył swojemu wujowi, a królowi polskiemu, Zygmuntowi Staremu hołd. Sekularyzacja Prus stała się brzemieniem w skutki faktem. Wielki mistrz zakonny stał się świeckim władcą Prus Książęcych i lennikiem Polski. Podległa od początku Zakonowi część terytorium diecezji warmińskiej przypadła Kościołowi katolickiemu.

Książę Albrecht na początku swoich rządów jako świecki władca w Prusach ogłosił 6 lipca 1525 r. mandat reformacyjny. Nakazywał w nim głosić „czyste” słowo Boże, co oznaczało głoszenie Ewangelii zgodnie z wykładnią M. Lutra. Realizowała się później obowiązująca w Europie zasada: *cuius regio, eius religio*, tym bardziej, że nowe wyznanie zdobyło w Prusach zwolenników na kilka lat przed ogłoszeniem mandatu reformacyjnego. Biskupi sambijski i pomezkański żarliwie wspierali dzieło reformacji Kościoła, tłumili ją zaś warmiński biskup Maurycy Ferber (1523–1537).

W roku 1525 Królewiec był całkowicie protestancki. W terenie nową wiarę propagowali wizytatorzy parafii, którzy uczyli proboszczów nowych ceremonii i, na ile się dało, nowej dogmatyki. Wizytatorzy mieli upoważnienie od księcia, aby opornych usuwać ze stanowisk. Pierwszą wizytację, rozpoczętą już 3 kwietnia 1526 r., przeprowadzili z polecenia księcia pruskiego i obydwu biskupów sambijskiego i pomezkańskiego — radca książęcy Adrian von Waiblingen i teolog doktor Paweł

⁴ A. Boetticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*, Heft VI. Masuren, Königsberg 1896, s. 109; por. *Rocznik Diecezji Warmińskiej rok 1974*, Olsztyn 1974, s. 267; por. A. Kopiczko, *Ustrój i organizacja diecezji warmińskiej w latach 1525–1772*, Olsztyn 1993, s. 140.

Speratus⁵. Również część diecezji warmińskiej będąca pod panowaniem księcia miała być zwizytowana. Biskup warmiński Maurycy Ferber wysłał protest do księcia Albrechta. W imieniu księcia odpowiedział biskup Arhard Queiss. Odrzucił zarzuty bpa warmińskiego Ferbera, że w Prusach „nauka Chrystusa i chrześcijańskie życie jest skażone”. Radził biskupowi M. Ferberowi więcej na Biblię się orientować⁶.

Zwyczajem książąt Rzeszy, Albrecht von Hohenzollern od 1528 r. wszystkim swoim poddanym narzucił wyznanie luterzańskie. Ci, którzy nie chcieli się z tym pogodzić, musieli emigrować. W diecezji warmińskiej przy wierze katolickiej pozostały tylko parafie położone w obrębie historycznej Warmii. Mrągowo leżące w archidiecezji biskupiej, ale na terenie należącym do Zakonu Krzyżackiego, podzieliło los nowego wyznania. Z tego okręgu kościelnego przy Kościele katolickim ostała się tylko parafia w Biskupcu, natomiast parafie Dźwierzuty, Pasym, Nawiady, Sorkwity, Szczytno, Rańsk i Targowo podzieliły los Mrągowo.

II. ZWYCZAJE KATOLICKIE

Prusy Zakonne były pierwszym państwem w Europie, które w całości przyjęło wyznanie ewangelicko-augsburskie. Katolicy zostali całkowicie wyeliminowani, przez wiele dziesięcioleci nie mieli żadnych praw. Chociaż od 1525 r. Mazury były ewangelickie, to protestanci mazurscy pielęgnowali wiele zwyczajów katolickich. Jeszcze w połowie XIX w. mieszkańcy wsi pod Szczytnem, Ełkiem czy Mrągowem zachowali wiele zwyczajów katolickich. Zachowywali post i abstynencję, przestrzegali wigilii świąt Matki Bożej⁷. Nawiedzali Mazurzy odległe kościoły katolickie na Warmii w przypadające święta, m.in. w dzień Przemienienia Pańskiego 6 sierpnia, aby poświęcić zbiory plonów, które dałyby lepszy urodzaj w przyszłym roku, czy też św. Jana Chrzciciela, kiedy nie wolno było pracować w polu. Pielgrzymowali do miejsc świętych, a szczególnie do Świętej Lipki. Na to zjawisko zwracali uwagę podróżujący po Mazurach etnografowie, jak Max Toeppen i w 1865 r. Friedrich Salomon Oldenberg. Ks. proboszcz z Reszła prałat Georg Matern podał, ile katolicy mieszkający na Mazurach w Reszlu i Świętej Lipce ochrzczili dzieci i zawarli ślubów. I tak, w Reszlu w latach 1626–1653 ochrzczono 67 dzieci, a w Świętej Lipce 2529, do tego zawarto 886 ślubów katolickich⁸.

Rok 1772 dokonał znacznych przemian. Warmia została inkorporowana do Prus. Z tą chwilą nasiliły się migracje ludnościowe. Na Warmię przybywali protestanci, a na Mazury katolicy. Warmiacy stawali się zamożniejsi i na Mazurach

⁵ J. Małłek, *Dwie części Prus*, Olsztyn 1987, s. 165–167.

⁶ P. Wiśniewski, *Diecezja warmińska w dobie reformacji (1525–1528)*, Olsztyn 1998, s. 35 (maszynopis w zbiorach autora).

⁷ Por. J. Obłąk, *Sprawa polska ludności katolickiej na terenie diecezji warmińskiej w latach 1870–1914*, „Nasza Przyszłość” 1963, t. 18, s. 42.

⁸ G. Matern, *Aus dem Anängen der Katholischen Diaspora im Herzogtum Preussen*, Heilsberg 1929, s. 6–7; por. J. Chłosta, *Kościół katolicki na Mazurach przed 1945 rokiem*, „Warmińskie Wiadomości Archidiecezjalne”, nr 44, 1999, s. 81.

kupowali gospodarstwa i ziemię, na której osiedlali się ich synowie, dzięki czemu nie musieli dzielić posiadanej ziemi. Także duży wpływ na wzrost liczby katolików na Mazurach miało powstawanie garnizonów wojskowych, w których służyli i pracowali w znacznej mierze także katolicy⁹.

Osiedlający się na Warmii protestanci otrzymywali od państwa znaczną pomoc na budowę świątyń i na nauczanie religii, natomiast katolicy mieszkający na Mazurach musieli liczyć na samych siebie i co więcej, napotykali poważne trudności. Opiekę duszpasterską nad katolikami na Mazurach sprawowali ojcowie jezuici ze Świętej Lipki. Tak pisał ks. Walenty Barczewski: „Świątynia świętolipska jest macierzą wszystkich dzieci misyjnych na Mazurach, wielu tu szuka pomocy duchowej i pociechy mianowicie podczas odpustów”¹⁰. Ojcowie jezuici prowadzili duszpasterstwo objazdowe, przemieszczając się po Mazurach, by sprawować sakramenty w różnych warunkach. Odprawiali nabożeństwa w wynajętych pomieszczeniach, jak to było w Warpunach, zanim nie wybudowano tam kościoła w 1923 roku¹¹.

Władze państwowe z premedytacją utrudniały powstawanie parafii katolickich na Mazurach, zwłaszcza w czasie *kulturkampfu*. Władze pruskie utożsamiały katolików z Polakami, toteż 26 marca 1885 r. wprowadziły zarządzenie o wydaleniu z Prus Polaków nie posiadających obywatelstwa pruskiego. Były to tzw. rugi pruskie. Miały one chronić pruską kulturę i byt narodowy¹².

Jednak starania Kurii Biskupiej we Fromborku doprowadziły do powstania w połowie XIX wieku kilku parafii katolickich na Mazurach. Pierwszą parafię utworzono w Lesinach nad granicą z Królestwem Polskim. Jej powstanie poprzedziły odwiedziny księży ze Świętej Lipki i Biskupca. Pierwszym proboszczem był ks. Walenty Tolstдорf z Olsztyna. W tym rejonie założył szkoły katolickie w Klonie (1852), Lesinach Wielkich (1855) i Zielonym Grądzie (1856). Kościół w Lesinach i Klonie był konsekrowany w 1869 r., w Dźwierzutach w 1871, w Wielbarku w 1872 r., Szczytnie i Opaleńcu w 1884 r., Ełku w 1903 r. w Kętrzynie utworzono parafię w 1893 r.

Niezmiernie ważną rolę w tworzeniu nowych parafii na Mazurach odegrał Związek św. Wojciecha (Adalbertus Verein). Na tę formę pomocy katolikom w diasporze zwrócił uwagę ks. prof. Andrzej Thiel, późniejszy biskup warmiński. W artykule w „Katholischer Wochenblatt” pisał, że w 1848 r. w powiatach: ełckim (1365), piskim (415), mragowskim (738), kętrzyńskim (1200), szczycieńskim (3312) zamieszkiwało katolików¹³. Pierwsze koło związku powstało w Seminarium Duchownym „Hosianum” w Braniewie. Ks. bp Józef Geritz zatwierdził statut 3 maja 1852 r. Oto kilka sformułowań ze statutu:

§ 1. Związek św. Wojciecha ma na celu, co się tyczy duszpasterstwa i szkoły, wspieranie katolików, żyjących w protestanckich okolicach prowincji Prus.

§ 2. Środkami Związku są modlitwa i jałmużna.

⁹ J. Chłosta, *Kościół katolicki*, s. 82.

¹⁰ W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, Olsztyn 1925, s. 18.

¹¹ P. Romahn, *Die Diaspora der Diözese Ermland*, Braunsberg 1927, s. 13.

¹² J. Chłosta, *Kościół katolicki*, s. 84.

¹³ „Katholischer Wochenblatt” nr 48, 1851 z 29 IX.

§ 3. Każdy członek odmawia codziennie *Ojcze nasz* i *Zdrowaś Maryjo* z dodatkiem: *Święty Wojciechu módl się za nami*. Kapłani raz w roku, gdzie jest to możliwe, w uroczystość św. Wojciecha odprawiają Mszę św. w intencji Związku.

§ 4. Każdy członek płaci miesięczną składkę albo udziela wsparcia na drodze subskrypcji roczne, półroczne lub kwartalne składki.

§ 5. Członkom duchownym, którzy zarazem są duszpasterzami, zaleca się urządzać jedną w roku kolektę w ich parafiach za zezwoleniem władz kościelnych, na cel Związku św. Wojciecha¹⁴.

W ciągu roku dwa razy zbierano ofiary na cele statutowe Związku. Pierwsza kolektka była zbierana w uroczystość św. Wojciecha 23 kwietnia, a druga w Uroczystość Wszystkich Świętych. Dzięki ks. biskupowi Filipowi Kremetzowi 20 maja 1870 r. połączyły się dwa związki, które za cel miały pomoc katolikom w diaspory. *Adalbertus Verein* i *Bonifatiusverein* po połączeniu się przyjęły nazwę: *Bonifatius-Adalbertusverein*. W latach 1852–1939 to stowarzyszenie wniosło ogromny wkład pracy i środków finansowych na powstanie na Mazurach 50 parafii i kościołów filialnych¹⁵.

Podobnie jak w innych miejscowościach na Mazurach, tak też i do Mrągowa oraz okolicznych miejscowości przybywali katolicy, by się osiedlać. Pilna była potrzeba objęcia tego terenu duszpasterstwem przez katolickich duchownych. Pierwsze nabożeństwa dla ludności katolickiej w Mrągowie odprawiał ks. Walenty Gotzhein w latach 1832–1862 przybywając ze Świętej Lipki¹⁶. Znany kaznodzieja, jak o nim pisze ks. W. Barczewski, odprawiał nabożeństwa w ewangelickim kościele przy dużej ilości wiernych z Mrągowa i okolicznych miejscowości. Jednak w kościele ewangelickim doszło do incydentów i zapewne z tego powodu nigdy więcej katolicy nie uczestniczyli w nabożeństwie w tej świątyni¹⁷.

III. POCZĄTKI PARAFII RZYMSKOKATOLICKIEJ W MRĄGOWIE PO REFORMACJI

W 1858 r. w powiecie mrągowskim mieszkało 1355 katolików, a w samym Mrągowie 84. Po wielu latach w 1858 r. roku ponownie została odprawiona Msza św. w Mrągowie. Władze miasta Mrągowa wydały zgodę, by w mieście mógł istnieć punkt misyjny dla katolików. I tak wynajęto obszerne pomieszczenie przy rynku, w którym księża ze Świętej Lipki rozpoczęli odprawiać nabożeństwa. Pierwsza Msza św. zgromadziła tak dużą liczbę wiernych, że wynajęty lokal okazał

¹⁴ J. Obłək, *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, SW 1966, t. 3, s. 16.

¹⁵ Por. P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 130.

¹⁶ Ks. W. Barczewski podaje w publikacji *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, że miało to miejsce w 1830 r. Jednak było to niemożliwe, gdyż święcenia kapłańskie ks. Gotzhein przyjął w 1832 r. a pracował w Świętej Lipce w latach 1832–1892. Chyba, że inny duchowny ze Świętej Lipki przybył przed ks. Gotzheinem do Mrągowa; por. P. Glab, *Aus der Geschichte der Schulen und Kirchen*, w: *Der Kreis Sensburg*, Würzburg 1960, s. 187 — „Die ersten katholischen Gottesdienste nach der Reformation, die noch versuchsweise durchgeführt wurden, sind für Sensburg in den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts nachzuweisen”.

¹⁷ Por. P. Glab, *Aus der Geschichte*, s. 187.

się za mały. Konieczne więc okazało się zbudowanie większej kaplicy. Wkrótce, ks. dziekan z Reszła Rudolf Borowski, 27 stycznia 1859 r. kupił działkę pod budowę kościoła od kupca Tymnika. Zakupiono ponad 3 morgi ziemi na ulicy Królewieckiej za 3650 talarów¹⁸. W pierwszych miesiącach 1860 roku rozpoczęto budowę nowego kościoła, a 28 października tego roku już uroczyście go poświęcono¹⁹. Przez pierwsze lata raz na dwa tygodnie przyjeżdżał ksiądz ze Świętej Lipki i odprawiał Mszę św. W styczniu 1862 r. przybył pierwszy duszpasterz ks. Augustyn Kolberg, posiadał wszelkie uprawnienia proboszczowskie. Do kurateli w Mrągowie należały wszystkie miejscowości oddalone w obrębie dwóch mil. Jego następcą był ks. Zygfryd Schulz, który do Mrągowa przybył w 1867 r. Był to czas wielkich nieurodzajów, ks. Schulz zorganizował pomoc dla ubogiej ludności, zakładając w wielu wsiach kuchnie, z których rozdzielano codziennie posiłki²⁰.

Pierwsza kanoniczna wizytacja od czasów reformacji miała miejsce 9 maja 1869 r. W tym czasie ks. bp Filip Krementz wybiernował 182 młodych katolików, a 8 czerwca 1870 r. w Mrągowie utworzył samodzielną parafię, do której przyłączono 104 miejscowości²¹.

Wkrótce nastął czas walki z Kościołem katolickim, tzw. *kulturkampf*. Ks. Schulz został wydalony z parafii. Tak jak w wielu innych parafiach w diecezji warmińskiej, tak i w Mrągowie nie było duszpasterza. Parafia była pozbawiona opieki duszpasterskiej przez ponad osiem lat. Dla wielu katolików był to czas próby. Ks. W. Barczewski tak opisuje ten okres: „Starsi z parafji jeszcze teraz z żalem i ze łzami w wspominają to duchowe opuszczenie. Coraz nowe smutki — kiedy zawieźli dziecko do chrztu do dalekiego sąsiedniego kościoła, martwe rozwinięto z pieluszek; kiedy z chorym kilka mil ujechali do sąsiedniego księdza, a tego w domu nie zastali, lub chory w drodze umarł. Ostra to próba oddania się Bogu w takim opuszczeniu dla biednych parafjan w djasporze. (...) Że młoda parafja nie zginęła wtedy, jest to chwałą dla niej — oprócz pomocy Bożej ma to własnej pobożności i stałości do zawdzięczenia. Parafianie wykonywali dobrze swe obowiązki, jak tylko mogli. Co niedzielę i święto zgromadzili się (z podziwem innowierców) w swym kościółku po zwykłym dzwonieniu, śpiewali, odmawiali różaniec wspólnie, głośno, z płaczem, kościelnik starszy przeczytał ewangelię z postylji wraz z objaśnieniem, poczem modlitwy mszalne, kolejno odmawiane — rzewnie, serdecznie z pewną nadzieją w lepszą przyszłość — tak przez osiem lat — parafja bez pasterza w rozproszenie (diasporze) aż do października 1883”²². Po wielu latach przybył do pracy duszpasterskiej ks. Gustaw Palmowski w 1883 r. W latach 1889–1896 proboszczem był ks. Paweł Harder. Za jego czasów wybudowano nowy i piękny kościół, ze względu na dużą liczbę katolików. Środki finansowe na budowę nowej świątyni pochodziły z kilku źródeł. Z darowizn i różnego rodzaju ofiar nabierano 5000 marek, spadek po ks. Borowskim (byłym dziekanie z Reszła) 12 tys. marek, od kapituły 2500 marek, od Związku św.

¹⁸ W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie na Mazurach*, Olsztyn 1926, s. 52.

¹⁹ P. Glaß, *Aus der Geschichte*, s. 187.

²⁰ W. Barczewski, *Nowe kościoły katolickie*, s. 53–54.

²¹ Der Bischof von Ermland, Philippus, Erections — und Circumscriptions — Urkunde für den Pfarrsprengel Sensburg, *PDE* nr 21, 1871, s. 126–128.

²² Tamże, s. 54–55.

Wojciecha 4000 marek i z innych źródeł dodatkowo jeszcze 5000 marek. Koszt budowy świątyni wraz z wyposażeniem nie zamknął się w sumie 28 500 marek. Kolejny proboszcz ks. Andrzej Wojwod, który objął parafię w październiku 1898 r., spłacał zadłużenie parafialne związane z budową świątyni. Architektem świątyni był Ryszard Bolten z Królewca²³. W 1895 r. parafia liczyła 2002 osoby, a komuni-kantes 1190²⁴.

Budowę nowej świątyni ukończono w sierpniu 1896 r. Konsekracji kościoła dokonał ks. bp Andrzej Thiel, a wewnątrz kościoła wyposażał ks. Gustav Grossmann przez dziewiętnaście lat. W późniejszym czasie wybudowano także nowa szkołę, salę parafialną i mieszkania dla nauczyciela i drugiego księdza. Rosnąca liczba katolików wymogła otwarcie nowej stacji misyjnej w Mikołajkach, którą obsługiwali księża z Mrągowa. W 1909 r. do pomocy w pracy duszpasterskiej sprowadzono siostry katarzynki z Braniewa. W 10 szkołach prowadzono naukę religii katolickiej. W Gizewie istniała osobna szkoła katolicka. Na początku XX wieku parafia liczyła 2336 katolików, w powiecie mieszkało 50 097 osób, z czego 45 341 ewangelików i 4305 katolików²⁵. Od 1919 r. proboszczem był ks. Konrad Dauter²⁶.

Liczba ewangelików i katolików w poszczególnych miejscowościach na terenie parafii katolickiej w Mrągowie w roku 1905²⁷ i 1925²⁸

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
1	Babięta	390	3	318	3
2	Bagienice – Alt Bagnowen	115	29	154	70
3	Bagienice Małe	197	28	290	28
4	Bagnowski Dwór	91	12	Brak danych	Brak danych
5	Bałowo	142	1	Brak danych	Brak danych
6	Baranowo	516	1	525	16
7	Bieńki	36	–	Brak danych	Brak danych
8	Bobrówko	151	–	155	–
9	Borki	17	–	Brak danych	Brak danych
10	Borowo	544	14	529	15
11	Botowo	101	17	Brak danych	Brak danych
12	Boże + (Boża Wólka w 1931 r.)	377	34	539	–

²³ Tamże, s. 55.

²⁴ *PDE* nr 4, 1899 z I IV, s. 36.

²⁵ W. B a r c z e w s k i, *Nowe kościoły*, s. 56.

²⁶ P. R o m a h n, *Die Diaspora*, s. 46.

²⁷ Gemeindelexikon für das Königreich Preußen, Heft 1, Berlin 1908, s. 274–281.

²⁸ Gemeindelexikon für den Freistaat Preußen, Band I, Berlin 1931, s. 138–142.

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
13	Brejdyny + (Brejdyny kolonie w 1931 r.)	360	13	501	13
14	Budziska	80	–	207	2
15	Cierzpięta	432	1	411	1
16	Cudnochy	128	–	133	–
17	Czerwonki	137	7	157	1
18	Czaszkowo	107	–	251	9
19	Długi Grąd	–	–	Brak danych	Brak danych
20	Dłużec	628	8	526	16
21	Dobry Lasek	266	–	233	3
22	Dybowo	65	3	71	6
23	Faszcze	217	1	232	1
24	Gańkowo + Mościsko	135	137 ²⁹	91	9
25	Ganty	337	1	446	9 ³⁰
26	Gajno	115	1	Brak danych	Brak danych
27	Gąsior	15	–	22	–
28	Gązwa	204	168	196	119
29	Gizewo	351	263	Brak danych	Brak danych
30	Goleń	236	1	198	1
31	Górkło	216	2	209	5
32	Grabowo	512	56	547	34
33	Grabówka	267	–	268	–
34	Gronowo	162	2	219	14
35	Guzianka	152	3	Brak danych	Brak danych
36	Inulec	157	–	Brak danych	Brak danych
37	Iznota	55	–	104	9
38	Jakubowo	398	–	419	1
39	Janowo	107	12	238	8

²⁹ Przepuszczalnie liczba ta zawiera katolików i filiponów.

³⁰ Miejscowość przydzielona do parafii w Kobułtach.

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
40	Jędrzychowo	101	5	Brak danych	Brak danych
41	Kamień	43	3	Brak danych	Brak danych
42	Karwie	449	82	430	92
43	Kiersztanowo	326	85	263	90
44	Klon	31	–	Brak danych	Brak danych
45	Kobylec	64	7	Brak danych	Brak danych
46	Koczarki	Brak danych	Brak danych	359	7
47	Kołowin	6	–	Brak danych	Brak danych
48	Kosewo	517	9	585	11
49	Kozarek	308	5	513	26
50	Krawno	110	–	104	–
51	Krutyń	349	1	Brak danych	Brak danych
52	Krutyński Piecek	174	–	Brak danych	Brak danych
53	Krzywe	444	20	466	14
54	Krzywy Róg	45	–	Brak danych	Brak danych
56	Kucze	20	–	Brak danych	Brak danych
57	Kulinowo	2	11	Brak danych	Brak danych
58	Langanki	353	2	300	18 ³¹
59	Lipowo	435	1	513	26
60	Lisunie	18	–	16	–
61	Lubiewo	221	–	194	–
62	Ładne Pole + Śwignajno (w 1931 + r. Piotrowo bez Śwignajna)	354	47	208	1
63	Ładne Pole	Brak danych	Brak danych	371	4
64	Łuknajno	Brak danych	Brak danych	106	30
65	Ławny Lasek	53	–	Brak danych	Brak danych
66	Machary	412	1	399	3
67	Maradki	438	33	387	57 ³²
68	Marcinkowo	661	93	699	74

³¹ W 1925 r. należały do parafii w Kętrzynie.

³² Miejscowość w 1925 r. należała do parafii w Kobułtach.

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
69	Mikołajki	2182	32	2232	98
70	Młynik	71	5	62	5
71	Mojtyny	199	1	183	1
72	Mrażowo – Sensburg	5084	635	6419	787
73	Muntowo	99	20	227	70
74	Nakomiady	337	7	718	1 ³³
75	Nawiady	649	6	708	3
76	Nibork	108	–	194	10 ³⁴
77	Nowe (Rudowken ?)	211	–	181	1
78	Nowe Bagienice	140	45	154	41
79	Nowe Muntowo	128	32	Brak danych	Brak danych
80	Nowe Kiełbonki	138	–	162	–
81	Olszewo	428	14	544	30
82	Osiniak-Piotrowo	238	76 ³⁵	208	1
83	Piaski-Onufryjewo	95	64	Brak danych	Brak danych
84	Piecki	1008	31	1123	40
85	Pierstawek	60	–	66	1
86	Polska Wieś	355	49	402	38
87	Połom	97	–	75	4
88	Popowo	222	33	308	11
89	Prawdowo	312	–	388	2
90	Prażmowo	360	4	Brak danych	Brak danych
91	Probark	292	6	329	12
92	Prusinowo	273	–	222	–
93	Pustnik	143	33	271	17
94	Rosocha	89	1	202	3
95	Ruciane	371	20	682	49 ³⁶

³³ Należały do parafii w Kętrzynie.

³⁴ W 1905 r. w tej miejscowości nie mieszkał żaden katolik, a w 1925 r. miejscowość ta została dołączona do parafii w Stanclewie.

³⁵ Być może liczba ta podana jest łącznie z filiponami.

³⁶ Miejscowość w 1925 r. należała do parafii w Piszcu.

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
96	Ruska Wieś	382	20	300	51
97	Rydwagi	350	17	309	29 ³⁷
98	Sady	274	9	283	7
99	Salpik	391	6	482	26
100	Stamka	29	9	51	1
101	Stare Kielbonki – Alt Kelbonken	485	4	477	4
102	Szczerzbowo	144	12	127	6
103	Szestno	352	22	466	41
104	Szklarnia	95	2	259	15
105	Szymonka	576	2	650	35
106	Śmietki	Brak danych	Brak danych	249	2
107	Śniodowo	73	–	74	–
108	Świńskie Oko	100	–	131	–
109	Tały	533	1	534	17
110	Ukta	1055	46	1097	13
111	Urwiłał	14	–	Brak danych	Brak danych
112	Wierzbowo	252	19	318	13
113	Wojnowo	243	290 ³⁸	200	1
114	Woźnice	581	5	751	27
115	Wólka	135	9	225	4
116	Wólka Bagnowska	73	1	83	5
117	Wólka Baranowska	36	13	Brak danych	Brak danych
118	Wólka Prusinowska	200	–	175	3
119	Wygryny	505	4	477	18 ³⁹
120	Wyszembork	604	49	596	105
121	Zameczek-Iwanowo	62	22	Brak danych	Brak danych
122	Zameczek	Brak danych	Brak danych	51	–

³⁷ Miejscowość włączona do parafii w Świętej Lipce.

³⁸ Najprawdopodobniej do tej liczby katolików dołączono staroobrzędowców, bo w 1931 r. katolik w spisach jest tylko jeden.

³⁹ W 1925 r. miejscowość należała do parafii w Piszcu.

Lp.	Miejscowość	1905		1925	
		Ewangelicy	Katolicy	Ewangelicy	Katolicy
123	Zawada	106	–	119	4
124	Zelwągi	525	–	555	6
125	Zgon	342	1	376	1
126	Zyndaki	422	45	526	80
127	Zyzdrojowy Piecek	105	–	104–	
127	Zyzdrojowa Wola	52	1	59	–

Powyższe dane pokazują, jak rozległy był obszar oddziaływania duszpasterskiego księży. Do parafii przynależało ponad 100 miejscowości, niekiedy oddalonych ponad 30 km od Mrągowa. W wielu miejscowościach liczba katolików nie przekraczała kilku czy kilkunastu osób. Największe skupiska katolików znajdowały się w Mrągowie, Mikołajkach, Marcinkowie, Bagiennicach, Gązwie, Kiersztanowie, Karwi, Wyszemborku i Zyndakach. Prowadzenie pracy duszpasterskiej, wśród wiernych wymagało wielkiego poświęcenia ze strony duszpasterzy.

W 1918 r. katolicy w Warpunach wykupili działkę pod budowę kościoła. W latach 1922–1923 wybudowali świątynię pod wezwaniem św. Antoniego. Przez pierwsze lata z posługą duszpasterską przybywali tu księża z Mrągowa. W 1927 r. Warpuna otrzymały duszpasterza ks. Kurta Fleissnera, jednak nadal nie były samodzielną parafią. W 1931 r. pracę duszpasterską objął ks. Alfons Brocki, który był także pierwszym proboszczem. Parafię erygował ks. bp Maksymilian Kaller 14 maja 1932 r., a konsekracji kościoła dokonał 12 września 1934 r.⁴⁰ W 1936 r. kolejnym proboszczem został mianowany ks. Gerhard Rost⁴¹.

W 1940 roku liczba katolików w parafii mrągowskiej wynosiła około 2300 osób, czyli około 8% spośród wszystkich mieszkańców tego obszaru. W latach 1919–1937 proboszczem był ks. Konrad Dauter, a jego następcą został ks. Jerzy Krause, który w 1940 r. został powołany jako duszpasterz do Wehrmachtu. W tym czasie zastępował go ks. Ernst Woelki, który sam obsługiwał tak rozległą parafię.

Pod koniec 1944 r. — tak wspomina ks. Woelki — wraz z uciekinierami przybył do Mrągowa ks. Artur Schulz⁴² z Olecka⁴³. W tym czasie przybywało coraz więcej ludności cywilnej ze wschodnich części diecezji warmińskiej. Uciekali przed nadchodzącym frontem. Spora część wiernych mieszkających w powiecie giżyckim zaczęła uciekać już 22 stycznia. Wieczorem 23 stycznia ks. Woelki,

⁴⁰ „Rocznik Diecezji Warmińskiej” rok 1974, Olsztyn 1974, s. 269.

⁴¹ A. K o p i c z k o, *Katalog duchowieństwa katolickiego w diecezji warmińskiej (do 1945 r.)*, Olsztyn 2003, s. 56.

⁴² Urodził się 11 listopada 1897 r. w Londynie, Seminarium Duchowne ukończył w Braniewie przyjmując święcenia kapłańskie w 1923 r. 2 września 1935 r. został ustanowiony kuratusem w Olecku. Pod koniec 1944 r. zatrzymał się w Bisztyнку. Przebywał tam do 30 stycznia 1945 r. W tym dniu został zamordowany przez żołnierzy radzieckich i pochowano go w ogrodzie wikariuszy.

⁴³ E. W o e l k i, *Und Gott stand dahinter*, (bmrw), s. 122.

krótko przed północą przybył do Salza (Zalec), odprawił zebrany nabożeństwo, wszyscy zebrani przystąpili do Komunii św. W drodze powrotnej do Mrągowa udzielał także wielu wiernym sakramentów. W czwartek, 25 stycznia odwiedził także Gązwę, gdzie spora grupa wiernych czekała na przybycie księdza Woelkiego. Wszyscy zebrani, podobnie jak w Zalcu, tak i tu przystąpili do Komunii św. Piątek był dniem, w którym ulice miasta były już zatłoczone uciekinierami. W sobotę został wydany rozkaz ewakuacji ludności cywilnej z miasta Mrągowa. Mieszkańcy pośpiesznie zaczęli opuszczać swe domostwa, kierując się w stronę Biskupca. Ks. Woelki z 26 na 27 stycznia wraz ze sporą grupą wiernych trwał na modlitwie w kościele przed Najświętszym Sakramentem. Około północy były już dość dobrze słyszane działania wojenne. Rosjanie byli już niedaleko miasta. Ks. Woelki udzielił Komunii św. wszystkim zgromadzonym w świątyni. Tabernakulum zostawił otwarte, by Rosjanie wchodząc do kościoła, szukając złota i innych kosztowności nie musieli wysadzać w powietrze tabernakulum. Wraz z siostrami opuścił Mrągowo i udał się w kierunku Gązwy, gdzie mieszkało dość sporo katolików. W sobotę 27 stycznia wieczorem ks. Woelki przed przybyciem frontu ostatni raz odprawił Mszę św. na terenie parafii mrągowskiej⁴⁴. Dla wielu mieszkańców Prus Wschodnich rozpoczął się czas tragedii i dramatów. Kościoły opustoszały, zamieniając się bardzo często w miejsce postoju żołnierzy albo w miejsce przetrzymywania zwierząt — przeważnie koni. Miejsca sakralne były profanowane, a godność ludzka była nadal deptana, tak jak na początku wojny. Taki stan rzeczy trwał dość długo.

W niedzielę 15 lipca 1945 r. do Mrągowa przybył ks. Władysław Dudziak, który tak wspominał ten dzień: „Zbliżając się do miasta, wypatrywałem wieży kościoła, ale na próżno. Na ulicach pustki. Miasto mało zniszczone, tylko centrum koła ratusza wypalone, spalony był też kościół ewangelicki. Za ratuszem przybliżył się do mnie już osiadły Polak i zaofiarował się doprowadzić do kościoła. Kościół stał tuż przy ulicy, która wtedy miała nazwę Królewieckiej. Weszliśmy do środka. (...) Rzeczywiście w ławkach klęczało kilka niewiast z dziećmi. Kląkłem w ławce, by się pomodlić i zorientować, kto są te niewiasty. Modlono się w języku niemieckim, byli więc to katolicy, ale Niemcy, nie Polacy. Pomodliwszy się, poszedłem do zakrystii, a za mną przyszło kilka niewiast, między którymi była też żona kościelnego. Powiedziałem im, że odprawię Mszę św. Ucieszyły się, a niektóre prosiły o spowiedź (...).

Brak było obrusów, dywanu, świec. Niewiasty przyniosły nowe prześcieradła i z nich zrobiły obrusy, jedna z niewiast przyniosła dwie świece”⁴⁵. Ks. W. Dudziak 15 lipca 1945 r. w niedzielę odprawił Mszę św. w kościele św. Wojciecha w Mrągowie. Następnego dnia udał się do Olsztyna, gdzie spotkał się z ks. Janem Hanowskim, który w imieniu wikariusza generalnego ks. Alojzego Marquardta wydał ks. Dudziakowi odpowiednie uprawnienia do przejęcia parafii w Mrągowie i duszpasterzowania nią jako proboszcz. Był trzecim kapłanem, który po zawierusze wojennej w 1945 r. zgłosił się do pracy duszpasterskiej w diecezji warmińskiej. W czasie pobytu w Olsztynie ks. Dudziak także spotkał się z naczelnikiem

⁴⁴ Tamże, s. 142.

⁴⁵ K. S o p u c h, W. D u d z i a k, *Z pogranicza kurpiowsko-mazurskiego 1945–1957*, Ostrołęka 1993, s. 79.

wydziału polityczno-społecznego, który wyraził zgodę na przejęcie połowy kościołów protestanckich dla kultu katolickiego, ale dopiero po skończeniu zasiedlania powiatu nowymi osadnikami⁴⁶.

Ks. Władysław Dudziak organizował życie parafialne na terenie Mrągowa po zakończeniu II wojny światowej. Dzięki jego staraniom i determinacji starał się docierać do wszystkich wiernych, którzy przybywali na teren powiatu mrągowskiego. Także był pierwszym z tych, którzy czynnie zaangażowali się w tworzenie szkolnictwa na terenie Mrągowa⁴⁷. Były to lata wielkich tragedii, tych którzy ostali się jako Mazurzy, ale także tych, którzy tu przybywali jako repatrianci, przesiedleńcy z akcji „W”, czy też osadnicy z centralnej Polski.

ZAKOŃCZENIE

Chrześcijaństwo przyniosło do Prus nowy styl życia. Wraz z postępem chrystianizacji, którą prowadzono powoli, ale systematycznie, następował także rozwój cywilizacyjny. Organizowano wsie i miasta, lokując je w dogodnych miejscach, w pobliżu zbiorników wodnych i lasów. Dzięki temu osadnicy mogli czuć się bezpieczni i mieli zagwarantowane pożywienie z jezior i lasów. Kościół katolicki organizował życie religijne, społeczne, a w Mrągowie także polityczne. Ten proces został zahamowany w 1525 r. przez reformację, która wprowadziła nowe wyznanie na teren Mazur. Taki stan rzeczy trwał aż do 1945 r. Jednak przybywający na tereny protestanckie katolicy w XVIII i XIX w. domagali się od duchownych opieki religijnej. To wymusiło na biskupach diecezji warmińskiej, by z czasem tworzyć parafie w diasporze. Wymagało to dobrze zorganizowanej pomocy finansowej. Tak też się stało, powstały fundacje, dzięki którym budowano świątynie katolickie, zakładano cmentarze, budowano plebanie i domy parafialne dla duszpasterzy przybywających w ten tak trudny teren. Nie zabrakło też sióstr zakonnych, które organizowały opiekę szpitalną, tworzyły dzieła miłosierdzia, ochronki oraz opiekowały się świątyniami. To ogrom pracy.

Kościół katolicki na nowo podjął się organizacji życia religijnego po zakończeniu II wojny światowej na terenie byłych Prus Wschodnich. Mimo pomniejszenia stanu posiadania wśród duchownych, którzy zginęli z rąk oprawców, czy też zostali wypędzeni albo wywiezieni na Wschód. Kościół katolicki wierny jest ewangelii Chrystusowej, którą zaczął głosić na tych ziemiach przed ośmioma wiekami. Dał tego doskonały przykład przez kilka stuleci.

RÉSUMÉ

Le christianisme en Prusse avait apporté le changement de la vie. La progression de la christianisation lente mais systématique stimulait le développement de la civilisation. Près des lacs et les forêts on construisait les villes et les villages. Grâce à telle localisation les

⁴⁶ Tamże, s. 80–81.

⁴⁷ Tamże, s. 87–88.

nouveaux colons avaient la possibilité de se procurer les vivres. L'Eglise catholique organisait la vie religieuse et sociale. A Mrağowo l'Eglise même participait dans la vie politique. Ces actions étaient contenues en 1525 par la reformation qui introduisait la nouvelle foi sur le territoire de Mazury. Cet état durait jusqu'à 1945.

En XVIII et XIX siècles les nouveaux arrivés catholiques reclamaient les prêtres catholiques. L'Episcopat de Warmia était obligé créer les paroisses dispersées sur le territoire de Mazury. Çela exigeait l'aide financière. Grâce aux nombreux fondations on construisait les églises catholiques et les presbytères, on fondait les cimetières, les demeures pour les prêtres nouveaux venus.

Il ne manquait pas les soeurs religieuses qui s'occupaient des malades, des orphelins; avaient le soin des temples. C'était le travail énorme.

Après la fin de la II-ième Guerre Mondiale l'Eglise catholique entamait de nouveau l'organisation de la vie religieuse sur le territoire de l'ancienne Prusse Orientale. Malgré la disparition des nombreux prêtres qui sont été tues ou bien déportés à l'Est, l'Eglise catholique garde la fidelité à l'Evangile chretienne depuis huit siècles.